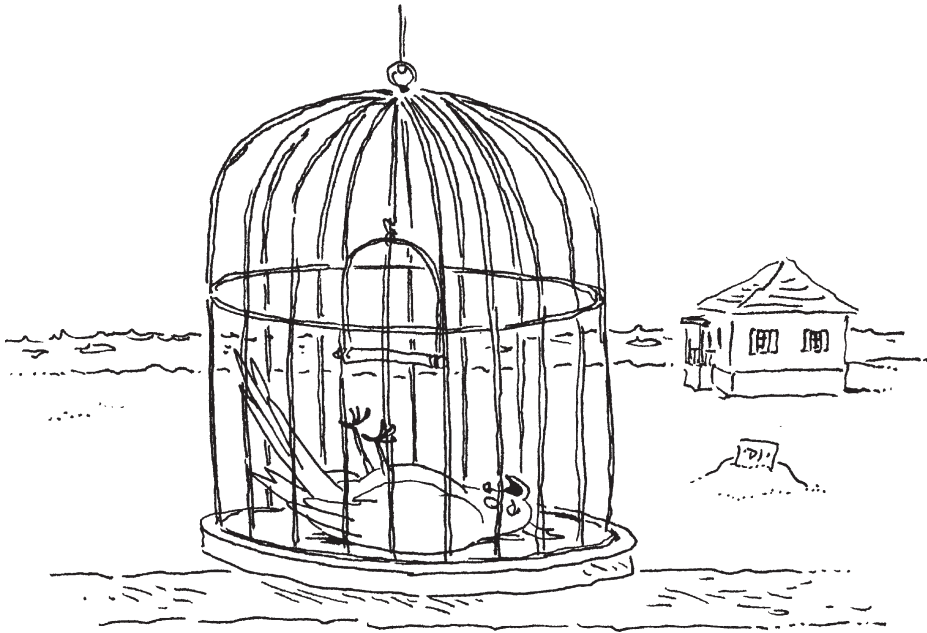

פרק שישה עשר

מיהו "התוכי יוסי" ומהי "תוגת המאירי"?

א. "אקנה לי תוכי ושמו יהיה יוסי"

את "שיר על התוכי יוסי", שכתב המשורר ושחקן התיאטרון אברהם חלפי (1906-1980), מכירים רבים בזכות לחנו הקסום של מיקי גבריאלוב וביצעו שובה הלב של אריק איינשטיין. השיר הוקלט לראשונה בשנת 1986 לאלבום המשותף של איינשטיין וגבריאלוב, "אוהב להיות בבית". הוא גם בוצע על ידי גידי גוב ויזהר אשדות, על ידי עמיר בניון ואף על ידי מלחין השיר גבריאלוב, אך ביצעו של אריק איינשטיין הוא בלי ספק יחיד במינו. בריאיון שנערך עם הופעת האלבום העיד איינשטיין:

"התוכי יוסי" הוא באמת השיר האהוב עליי בתקליט הזה [...] הוא באמת שיר של השראה. זה לא קורה הרבה. זה קורה פעם בשנים. בשיר של השראה יש קסם שאתה אפילו לא מודע לו. זה שיר שמעורר בי התפעלות, אהבה. המילים והמנגינה.¹

על המשפט "העצבות כמו כוס היא / ובה יין מר / מענבי הנשמה" אמר איינשטיין לימים בשיחה עם עלי מוהר: "גם אם אני אחיה 500 שנה אני לא אוכל להביא משפט כזה! [...]" אם אפשר היה לעורר אנשים ולהחזיר אותם מהקבר, חלפי היה מועמד רציני ביותר.² "שיר על התוכי יוסי" כבר בן יותר משמונים. הוא נדפס לראשונה בט"ו באלול תרצ"ה (13 בספטמבר 1935) במוסף לשבת של העיתון דבר. ב-1939, ארבע שנים אחרי כן, כינס חלפי את השיר בספרו הראשון מְזוּיָת אֶל זְוִית והכניס בו מעט שינויים. זה הנוסח שנדפס מאוחר יותר עוד כמה פעמים³ — והוא גם שהיה לנוסח המולחן:

"והתכי יוסי — — —"

("בית רבן", אביגדור המאירי)

אָקְנָה לִי תְכִי וְשָׁמוּ יִהְיֶה יוֹסִי. עֲמוּ אֲשׁוּחַח עֵת אִישׁ לֹא יִשְׁמַע. אָז אֲמַר לוֹ, אֲמַר:	עֲרִירִי, בְּלִי אִשָּׁה תִכְּיָה וְיִוָּלְדָת, — לְתִכִּי שְׂכֵמוֹךְ אֶסוּר לְאַהֵב.
— הָעֲצָבוֹת כְּמוֹ כּוֹס הַיָּא וּבָהּ יַיִן מֵר מֵעֲנֵבֵי הַנֶּשֶׁמָה.	אֲתָה לֹא תֵאָהֵב, יוֹסִי, יוֹסִי, אִף פֶּעַם.
הַתְּדַע, תְּכִי יוֹסִי, אֲתָה יִלְד לִירִי. צְפוּי לָךְ מְוֵת שְׂקֵט, כֹּה שְׂקֵט.	כְּמוֹךְ נוֹלְדוּ לְהִנְעִים פְּטָפוּטִים עִם כָּל מְשׁוֹרֵר, שְׁלֹבוּ אִשׁ וְזַעַם, בֵּין לְבָבוֹת אֲדִישִׁים וְחוֹטְאִים.
וְאִז אֲנִכִי בְתוֹגַת הַמֵּאִירִי אֶלְחֹשׁ לְקִירוֹת: יוֹסִי מֵת, יוֹסִי מֵת.	כְּמוֹךְ הֵם רַק צַעֲצוּעַ בְּבֵית, לְמַעַן יוֹכְלוּ יִלְדִים לְשַׁחֵק. פְּטָפֵט, תְּכִי יוֹסִי, נְחַמְנֵי כְּזֵית, לְבִי הַיּוֹם רִיק. ⁴
וְיִשׁוּב אֶפְרָךְ מֵהַכְּלוּב לְמוֹלְדָת — מִן הַכְּלוּב הַלְבָן לְעֶפֶר הַצֹּהֵב,	

לימים היו שנטו לראות בדמות שדוברת בשיר את המשורר חלפי עצמו, הרווק המופנם, שלא זכה לאהבה או לילדים ("ערירי, בלי אשה תכיה ויולדת" / לתכי שכמוך אסור

אברהם חלפי, 1938 (איור: אריה נבון)

לְאָהֶב"). אבל זו נקודת מבט אנאכרוניסטית — כאשר נדפס השיר לראשונה היה המשורר בסך הכול בן 29, לא בדיוק הגיל שבו נהוג להתחיל לקונן על חיי בדידות חשוכי אהבה. מיהו אפוא התוכי יוסי, מהי "תוגת המאירי" ומה עומד מאחורי השיר? היו שהתייחסו לחידה זו. כך למשל סיפר דן אלמגור במופע הצדעה לאברהם חלפי, שהתקיים בתיאטרון הקאמרי בשנת 2005:

אברהם חלפי היה ידידה הטוב של השחקנית נירה רבינוביץ. בביתה היה תוכי יחיד שעימו שיחקה ילדתה הקטנה כל העת. בביקוריו בביתה היה חלפי "משוחח" בבדיחות דעת עם התוכי ומחפש בו דמיון לדמותו שלו. כידוע, חלפי היה רווק עד מותו ולא מצא את אהבתו⁵ (כן, פליאה גדולה לזה ששורר את המילים הנפלאות לשיר "עטור מצחך זהב שחור"...), ובשיר הוא בעצם מקיים דיאלוג עם התוכי הבודד והגלמוד הזה, שגם לו אין בת זוג, ומשליך עליו את סיפורו שלו: "בלי אישה תוכייה ויולדת", "צפוי לך

מוות שקט", וכן הייסורים על אי־מציאת האהבה: "לתוכי שכמוך אסור לאהוב", "אתה לא תאהב [...] אף פעם" ...

"כמוך הם רק צעצוע בבית, למען יוכלו ילדים לשחק" ממש מתאר את התוכי בביתה של רבינוביץ, וגם את דמותו של חלפי עצמו, שהיה מצחיקן גדול ושחקן שפעל להנאת הקהל.

ובאשר למילים "תוגת המאירי", שמופיעות בשיר [...] מתחת לכותרת השיר נכתב: "והתוכי יוסי — —" ("בית רבן" אביגדור המאירי). אביגדור המאירי, שיצירתו מגוונת ביותר וכוללת סיפורת ושירה ומחזות, כתב "קומקום" ול"מטאטא", שהיו מבימות התיאטרון הראשונות בארץ. חלפי, מלבד היותו משורר, היה גם שחקן מוכשר (בעיקר בתיאטרון הקאמרי). הוא התפרסם בתפקידים מגוונים, ביניהם ב"ילדי הצל", ב"עוץ לי גוץ לי", ועוד ועוד. הוא הושפע בכתיבתו מהמאירי, אשר השתמש גם הוא בציפורים ביצירותיו, וניתן לראות ביצירות נוספות של חלפי עיסוק בציפורים.⁶

אלמגור הציע אפוא שההשראה לתוכי יוסי הגיעה מן התוכי שעימו "שוחח" חלפי בביתה של נירה רבינוביץ. אבל יש רק בעיה קטנה: ב־1935, כאשר נדפס שירו של חלפי לראשונה, נירה רבינוביץ עדיין לא נולדה...

ב. "תוגת המאירי": חלומות של בית־רבן

אם כך, מניין הגיע התוכי יוסי? התשובה נמצאת, כפי שרמז דן אלמגור, בצירוף "תוגת המאירי". וכדי לנסות ולהבין "תוגה" זו מהי, יש לעיין בכמה טקסטים שנבעו מעטו השופע של הסופר והמשורר אביגדור המאירי (1890-1970). הראשון בהם הוא הפואמה האוטוביוגרפית "חלומות של בית־רבן" (ולא "בית־רבן", כפי שכתב חלפי במוטו לשירו).

את "חלומות של בית־רבן", מחזור בן 33 שירים, פרסם המאירי (אז פּוֹרְשְׁטִין) לראשונה בספר השירים שלו (1933).⁷ הוא שורר בו את חוויות ילדותו בכפר הונגרי זעיר ששכן למרגלות הרי הקרפטים. באותה עת היה כפר זה שייך לאימפריה האוסטרו־הונגרית ושמו היה אוֹדְוִידֶה־הָאָה (Ó-dávidháza); כיום נמצא הכפר בדרום־מערב אוקראינה, במחוז זְקַרְפֶּטְסְקָה (טרנס־קרפטיה), ונקרא בשם סטארי־דוֹדְקוֹבּוֹ (Stare Davydkovo).

אביגדור, ילד יהודי בסביבה כפרית נוצרית, הרגיש בדידות נוראה וניכור ("וְאֲנִי רַק תֵּינּוֹק יְהוּדִי, / וְהַעֲוֹלָם כֹּה נּוֹצְרִי, כֹּה זָר"). חבריו הטובים היו בעלי חיים, ובראשם כלב דובר־מְפִינְצ'ר ששמו היה הֶקְטוֹר ("פֶּלֶב גְּבֵה קוֹמָה בְּעַל עֵינַיִם אֲצִילוֹת / עַל פְּדֻחָתוֹ שְׁנֵי כְּתָמִים בְּרָדִים [...] נוֹרָא עֲלִילוֹת וְאוֹהֵב יְהוּדִים")⁸ והתוכי יוסי.

כשמתה עליו אמו הדסה — שלדבריו לא ידע את שמה עד יום פטירתה — נחה עליו
"רוח התוגה"; אולי זו "תוגת המאירי"?

אֶתְמוֹל הִזְדַּקְנֵתִי לְיָמִים וּמַחְשָׁבוֹת
וְאָרָא, כִּי הִכַּל עֶפֶר וְאָפֶר;
וְאָמַר: אֲרָשֶׁם־נָא יְגוֹנֵי עַל־סֶפֶר
וּכְבֹר אֲנִי אַחֲרָאֵי בְדַבְרֵי, בְּשִׁמִּי —
אֶתְמוֹל נָחָה עָלַי רוּחַ הַתּוּגָה,
אֶתְמוֹל מָתָה עָלַי אֲמִי.⁹

בכלל, ילדותו ויתמותו מלאות צער, כאב ותוגה, ואפילו מראות הטבע הכפרי לא יכלו
לרפאם: "וְאֲנֹכִי הַתִּינּוֹק הַקָּטָן, הַנֶּעַר / מְלֵא יְאוּשׁ וְצִעֵר, / צֶעַר כֹּה גָדוֹל וְיְאוּשׁ כֹּה נוֹרָא".¹⁰
בהמשך הפואמה סיפר המאירי בפירוט על אותם יומיים מרים שבהם מתו, זה אחר
זה, שלושה מחבריו הטובים — פטר, מריה ותוכי ושמו יוסי:

שְׁלֶשָׁה מְתִים הָיוּ בַחֲצֵרְנוּ
שְׁלֶשֶׁם וְתִמּוֹל:
תִּכְנֵנוּ יוֹסֵי, רַעֲי הַטּוֹב —
מְרִיָה הַכְּסוּפָה, הַמְחִיכָה בְּכִי —
וּפֶטֶר הַקָּטָן בַּעַל פְּנֵי־הַקּוֹף,
הוּא בֶן אֲמִנְתֵי הַטּוֹבָה
הַיּוֹדַעַת אֶת כָּל.¹¹

אביגדור המאירי בצעירותו

המאירי ממשיך ומתאר בהרחבה פיוטית את קשרי הנפש שלו עם פטר ומריה, אך זהותם של אלה אינה ברורה לגמרי. מי הוא "פטר הקטן"? הוא מתואר כמי שפניו "פְּנֵי־הַקּוֹף", "גופו הָיָה שָׁעִיר וְאַרְפוֹת בְּהוֹנוֹתָיו / עֲנָפִים הָיָה לוֹעֵס וְשָׂרְשִׁים נִמְקִים", וכל ימיו ישב על ענפי העצים, שרק לציפורים, לחתולים ולכלבים. האם הוא קוף שעשועים או שמא ילד גוי ("בְּן אֲמִנְתֵי הַטּוֹבָה") שלוקה בשכלו? ומי היא "מְרִיָּה הַכְּסוּפָה [...] יְתוּמַת חֲצָרָנוּ", שאהב הילד בכל ליבו — האם מדובר בילדה יתומה מדיירות החצר או אולי בחתולת בית? האם זה סביר ששני ילדים בחצר ימותו ביום אחד? כך או כך, מותם של פטר ומריה שבר את ליבו של התוכי יוסי, והוא מת יום לאחר מכן, וכמובן שבר גם את ליבו של אביגדור הצעיר, שחש בודד מאי־פעם:

וְהִתְכִי יוֹסִי. — כָּל הַיּוֹם צָרַח:
פֶּטֶר הַלֵּךְ, פֶּטֶר בָּרַח!
הַשְׁתַּקְתִּי אוֹתוֹ: יוֹסִי, מַה לָּךְ? —
וְהוּא בְּאַחַת: פֶּטֶר הַלֵּךְ!
נָתַתִּי לוֹ מִתֶּק עִם עֲלֵי־שָׂרְךָ —
וְהוּא בְּלִי הָרֶף: פֶּטֶר בָּרַח!
יוֹסִי, הַסֵּנָא, אֶל־נָא תִצָּרַח —
וְהוּא נֶאֱנַח: פֶּטֶר בָּרַח!
יוֹסִי יְקִירִי, עֲלִינוּ לְהַרְגֵעַ,
אִם גַּם אַתָּה תֵּלֵךְ אֲנִי אֲשַׁתְּנֶעַ —
הַלֵּילָה יָשׁוּב פֶּטֶר וְשׁוֹב יִשְׂרָק לָךְ —
וְהוּא מִיֵּלֵל: פֶּטֶר הַלֵּךְ! —
עֲצֵי הַיַּעַר מִמְרֹחֵק אֵט שְׁמָמוּ
וְהוּא נֶאֱנַח — וְעֵינָיו נִעְצָמוּ —
וּפְתָאם נֶאֱלָם
וַיִּפֹּל אַחֲרָיִת מֵעַל־גְּבִי הַבַּד —
כְּכֹה נִשְׁאַרְתִּי לְגַמְרֵי בְּדָד
בְּתוֹךְ הָעוֹלָם. —¹²

מרים ניגרה, שחיברה עבודת דוקטור על שירתו של אביגדור המאירי,¹³ כתבה לי:

המאירי, שהתייתם מאימו בגיל צעיר, גר בחצר אחוזת סבו (אבי אימו) דוד רושובסקי, כפי שהעיד ברשימות שפורסמו אחרי מותו בעיתון מעריב על ידי דוד גלעדי, שתרגמן מן ההונגרית.¹⁴ הם גרו בבקתה, בחצר האחורית של אחוזת הסבא, מוקפים בתרנגולי הודו. אחוזה זו הוכרה לסב על ידי הגֵרֶף

לוֹנְ'אֵי (Lónyay), ולימים עברה לבעלותו של הסב. באזור זה של קרפטורוס, למרגלות העיר מונקאץ' (Mukachevo), יהודים הורשו לעסוק בחקלאות, ובחצר עבדו גויים רבים. הכפר אוֹדוּויד־האזה — למעשה שורה של בתים ברחוב אחד — הוקם, כנראה, עבור אנשי השירות של האחזה בבעלותו של יהודי בשם דוד ונקרא על שמו. הכפר אגב, לא השתנה בהרבה עד היום. נראה לי שפטר ומריה הם ילדי גויים. פטר, למיטב זיכרוני, אינו מוזכר בשום שיר אחר, אך דמותה של מריה היתומה מוזכרת גם מחוץ לשירי "חלומות של בית־רבן", בעיקר בשירת המלחמה של המאירי. לא ברור לגמרי אם זו היא אותה "מריה הכסופה", אך ישנם לא מעט שירים המוקדשים ל"יתומתי" ומרמזים על מושא אהבה ילדותי שקשור למוות.

דברים דומים סיפר המאירי בשיחה עם אחיינו, הסופר, העיתונאי והמבקר אמיל פּוֹרְשְׁטֵיין:

בכפר בו נולדתי [...] לא היה אלא רחוב אחד. שמו היה דוידהאזה, או בעברית — "בית דוד". מסתבר, שאי־פעם קנה יהודי בשם דוד את האדמה באזור והקים כפר על שמו. הכפר השתרע לאורך של קילומטר לכל

הרחוב הראשי והיחיד של הכפר האוקראיני דוידקובו כיום

היותה היה בו רחוב אחד בלבד וגרו בו כעשרים משפחות, מחציתן יהודים ומחציתן הונגרים ורוֹתֶגְנִים [אוקראינים], שחיו שם "דרך אגב", זמנית, כדי לשמש "שבת גוי". דרוש היה מישהו שיחלל את השבת במקומנו ו"קנה" מאתנו ערב פסח את כל החמץ עד הפירור האחרון. תפישת בני כפרי אמרה שה"לא יהודים" קיימים בעולם אך ורק מכיוון שאנו היהודים זקוקים להם.¹⁵

המשורר איתמר יעוד־קסט (ממוצא הונגרי אף הוא), שערך לאחר מותו של המאירי קובץ ממבחר שיריו, כתב על "חלומות של בית־רבן":

האקספרסיוניזם הסמלני [הסימבולי] מְפַנֵּה פה מקום לאווירה אימפרסיוניסטית רכה, כשמערכת הסמלים צומחת מתוך דמויות של בשר־ודם. לפנינו עולם של ילדות מיותמת, כשהדמויות המאכלסות עולם זה הן האם (לאחר מותה), האב, הסב, האחות, מריה הכסופה שהיא נערה יתומה, יצור מסכן ומעוות־גוף בשם פטר, הכלב הקטור והתוכי יוסי. כל אלה שזורים על חוט פולקלוריסטי יהודי־הונגרי ואגדה ומציאות משמשות בערבוביה. זהו עולם, שאסונו של הילד (מות האם) מעניק לו את ממד הטרגיות ומצמיח געגועים לספירות־קיום אקזוטיות.¹⁶

וסיכם המשורר והעיתונאי משה דור עם זכיתו של המאירי בפרס ישראל לספרות (1968):

סבורני, כי הילה של חסד נחה על ראשו של המאירי כאשר כתב את השורות הרוטטות, הקסומות הללו [...] הזוכרים אתם את פטר הקטן שלו? [...] פטר הקטן, יוסי התוכי, מריה שהיא "חיוורת כבבואת הסהר", הקטור הכלב גלגול של נשמת עמלק, הסב שהוא בעיני הילד התגלמותו של כוח־עליון — אלה האוכלוסין של שירה מופלאה זו, אגדה ולא־אגדה, הטבועה בסימן ייחודו הבלתי רגיל של פייטן, שאהבתו האנושית נשתמרה בעולם מורעל על ידי הקמת מחיצותיו הכשופות של תת־עולם, המתקיים מכוח מבט הילד ולבבו הפועם והרַגֵּשׁ.¹⁷

ג. מסע באירופה הפראית

את "תוגתו" של המאירי ניטיב להבין אם נעיין באחד מספריו המיוחדים והמוכרים פחות — מסע באירופה הפראית: רשמי אגב אנכרוניס, שנדפס בתל אביב בשנת 1938, שלוש שנים אחרי שפרסם חלפי את שירו. בספר זה — שבאופן מפתיע נעדר ולו לחלוחית של הומור — מתאר המאירי את נסיעתו מארץ ישראל לביקור באירופה בשנת 1930.

הספר כתוב מנקודת מבט ציונית מובהקת, ושורה עליו רוח פסימית, בעיקר לנוכח מה שראו עיניו ושמעו אוזניו באירופה האנטישמית. בין השאר הגיע המאירי גם להונגריה ונסע לבקר את כפר הולדתו הקטן בקרפטורוס, המרוחק כחמישה קילומטרים בלבד מן העיר מונקאץ'.

כשהגיע המאירי למחוז ילדותו, הוא נזכר כיצד נתנו ילדי החדר שלמד בו שם מקראי לכל מקום בכפר, וכך דימו לראות בו את ארץ ישראל. הגויים היו "הכנעני והפריזי", הצוענים הנודדים היו "הפְּסְלוֹחִים והַזְּמֻזְמִים".¹⁸ חבריו הטובים של הנער אביגדור היו, כזכור, בעלי חיים, שגם להם היו שמות — הכלב הקטור והתוכי יוסי, ואולי גם פטר ומריה. מותם של פטר, מריה ויוסי, שנצרב בנפשו של המאירי, חזר אליו כאשר שב לביקור בחצר בית ילדותו. וכך כתב בפרק "ערְשֵׁי הנאנחת":

ערשי — זוהי בקעת הקרפטים, המשתרעת משני עברי נהר לְטוֹרְצָה [Latorca], הדומה בהרבה לירדן. בשבילי, בשביל תלמיד ה"חדר" ההוזה ורואה מסביבו תמיד את דמותן של נפות התנ"ך עם כל אשר להן — בשבילי היה הֶלְטוֹרְצָה באמת הירדן. כשם שעיר מונקאץ' הייתה בשבילי ירושלים; מגדל השעון שבה — מגדל דוד; מבצר פְּלֶאנְקָה הסמוך לה — מצודת ציון; חורבת בית המדרש הישן — הכותל המערבי, ואחד הקבצנים הישישים, שסבי ז"ל היה נותן לו תמיד נדבה כפולה — אליהו הנביא.

הכפר הקטן שאני נולדתי בו, דאווידהאזא — היה משוש־מה בבחינת לוד: אני נולדתי בלוד; ה"חדר" שלמדתי בו — "עליית בית־נתנזה". ר' לייב, ר' יהודה יצחק, ר' וולף ור' יעקב לייב סוחרי הבהמות — היו תגרי לוד.¹⁹ הגויים שבכפר היו לנו — הכנעני והפריזי; והצוענים שביקרו אצלנו מזמן לזמן, ושהיו לבושים בגדים עם כפתורים גדולים עשויים נחושת — היו הכפתורים, הַעֵיִם, הַפְּסְלוֹחִים והַזְּמֻזְמִים. —

כעת, שאני שב מארץ ישראל האמיתית — כל התמונה ההיא איננה. וכשאני עובר ברחוב בכפר מולדתי — מרגיש אני סיפוק־נפש יוצא מן הכלל; יותר מסיפוק־נפש, ממש נקמה; — נקמה בגורל האכזר: הנה, ראה והתפקע, חביבי, חלומי זה נתקיים במלואו, אני הייתי בארץ ישראל! לכל הפחות חלום אחד שנתקיים, דווקא! — ולא רק הייתי שם — אלא אני חי שם! [...]

ובחצרנו דממה. כלבנו הקטור אינו יוצא לקראתי ואינו נוזף בי בנהימה: "איפה היית כל הזמן?!" — איפה הוא? לכל הפחות את שלד־עצמותיו לו מצאתי! זנבו הנהדר — —

אינני יכול לעצור ברוחי — אני קורא בקול: הקטור!! —

אין עונה. וכשאני נכנס, נובח בי כלבלב כנעני בלשון חיווית חדשה. אני עונה לו עברית והוא אינו מבין אף מילה. כלבלב משתרר בממלכתו של הקטור מלך הכלבים, על כיסאו של "צפנת פענח" — ונובח בי בחוצפה. הקטור היה נותן בו את עיניו — והיה נעשה לגל של זבל! — הקטור איננו. הבל הבלים, הכול הבל. ריבואות שנים תעבורנה אל נצח האפס — והקטור לא יהיה עוד. כמה עצוב הוא הנצח. —

תכף אפרוץ בבכייה. —

— אתה סנטימנטלי — שומע אני את קולו של הסופר־המבקר העברי ממרחקי תל אביב.

— סנטימנטלי?! מה זאת סנטימנטליות?! אמור, מה זאת?! היודע אתה את פירושה של המילה "נצח", שאתה חוזר עליה בשיריך שבעים ושבע פעמים?! — הוי, איזה חיי־נצח טיפחנו פה יחד עם סבי, עם הקטור, עם התוכי יוסי, עם מריה הכסופה, עם פטר, עם משפחת החסידות שעל גג רפתנו ועם עץ אגסי־הבר הזה פה יחד! והנה נשארנו שנינו: העץ ואני. הוא, העץ, הולך הלך וקָרַח. כבר לא הכיר אותי: עיוור הוא. ורק את קולי שומע עוד. ואני — אני: עוד אביבים מאוסים, אביבי־סרק אחדים — ואינני. אינני. — "סנטימנטליות". איפה הוא הקטור?! השומע אתה, מבקר?! איפה הוא הקטור?! ואיפה הם יתר עמיתיי?! אפילו את השקר החמלתי של השאר־הנפש אינכם מִרְתִּים [מפרגנים] להם! רשעים! איפה הקטור? מריה! פטר! יוסי! יוסי!!

בעל הבית, בעל ביתנו, מזמין אותי אל חדר־ערשי — ופתאום רואה אני שם על הגבעה עומד צילו הלבן של סבי, על ידו הקטור, ובידו הנטויה הוא מצווה עליי במפגיע בקולו החמור והרך:

— מארש [הסתלק] מפה! הביתה! לארץ ישראל! — חושה, חושה טְלֵיא [נער]!

אני מתחנן לפניו אילם: רק עוד רגע, סבא! — והוא: — לא, טליא! אסור! אין מזוזה בביתנו! — מארש! אני ממחר לצאת — והפריזי אינו מבין, למה אני מסרב להיכנס אליו? — כמה קשה לעזוב את העץ הקשיש העיוור. הפריזי מוליך אותי לאורך רחוב הכפר ומבאר לי את הבתים ודייריהם החדשים. — במקום "עליית בית־נצח" — רפת חזירים. די!

אני ממחר לצאת את הכפר — ופעמון בית תפילתם מִדְנָן אחריי בקול הלוויית מת־חשוב.²⁰

"אני ממחר לצאת את הכפר — ופעמון בית תפילתם מַדַּנְדֵּן אחריי"
צריח הכנסייה בכפר דוידקובו כיום

תוגת המאירי היא אפוא תוגתו הקיומית של הנער אביגדור, שראשיתה עוד כשהיה ילד יתום ובודד בכפר ההונגרי הנידח; תוגה על ילדות שאת אובדנה גילה לעומקה רק כשחזר לביקור והוא כבר בן ארבעים.

ד. "כי הוא יוסי שלו ולא שלי": התוכים בעולמו של חלפי

עד כמה היה מודע חלפי לחוב ההשראה שלו כלפי המאירי אפשר ללמוד ממקור בלתי צפוי. אֶלְיָסָף רובינזון, בעל חנות הספרים רובינזון בתל אביב, העביר לי באדיבותו צילום של הקדשה מעניינת שנמצאת ברשותו. ההקדשה נכתבה בידי אברהם חלפי בפתח ספרו שִׁירֵי הָאֲנִי הָעֵנִי (הקיבוץ המאוחד, 1951), והיא לכבודו של אביגדור המאירי:

לאביגדור המאירי משוררי היקר,
שאת שמו שבצתי כאבן-חן
ב"שיר על התפי יוסי".
על יוסי זה אני חייב תודה לך,
כי הוא יוסי שלו ולא שלי.
1951 א. חלפי

לאשע זאך (המאירי) געלערט די קער,
אז לאז לאז לאז לאז לאז לאז
זאך אז התפי יוסי.
אז יוסי נג אז חת גאונות אז,
כי האז יוסי אז לאז לאז אז.

1951 א.ח.פ.

הקדשה מאברהם חלפי

למרבח הפלא, "שיר על התוכי יוסי" אינו מופיע בספרו זה של חלפי. אמנם נדפסו בו שלושה שירים אחרים שבהם נזכרים תוכים ("פחלום בין כתפי", "אדם בחדרו", "לו וקמו תפי ירק") — אך שמש אינו יוסי, ובעצם אין להם שם כלל.
ב-29 באפריל 1958 שלח חלפי אל המאירי מכתב ובו הוזכר התוכי יוסי באופן דומה:

ככה זה, אביגדור. נניח להם, ואילו אנחנו נסיף להטות אוזן לפטפוטיו של התוכי יוסי, שאין כמוהו תוכי עצוב בעולם. כל טוב לך, משוררי היקר שלך
א. חלפי²¹

כעשרים שנים לאחר מכן הוציא חלפי ספר שירים חדש ושמו בצל כל מקום (עקד, 1970). לכבוד צאת הספר שוחחה יפה בנימיני עם המשורר, ובין השאר שאלה אותו מה קרה לתוכי שהופיע בכל כך הרבה שירים פרי עטו. חלפי השיב כי לאן עף התוכי אין הוא יכול לומר, אבל מניין הגיע הוא בהחלט יודע:

בוא נדבר על מה שנעלם, ואינו מופיע עוד בספרך החדש. למשל, התוכי הנפלא, שחזר כמה וכמה פעמים בספרך הקודם ("מול כוכבים ועפר", עמודים 79, 107, 125 ועוד).
— הוא טס לך, כנראה, לארצות אחרות — אמר בחיך כשמבטו נעוץ במרחק — ואל נא תשאלני היכן הן ארצות אלה, אבל מאין בא התוכי, את זאת אוכל לספר לך. לילה אחד, לפני שנים, נפגשתי עם אביגדור המאירי. משונה, אך כל אותו לילה שוחחנו ושוחחנו עד אור הבוקר ממש. מסביב

19
45

רוני סומק, "אברהם חלפי והתוכי יוסי"

כבר החלו אנשים לצאת לעבודתם, ועוד אנו מדברים. כשנפרדתי ממנו,
אמרתי לעצמי: "אקנה לי תוכי, ושמו יהיה יוסי". משורה זו נולד כל אותו
שיר על התוכי יוסי, שחזר והופיע בתוכניות אופייניות.²²

מבקרי שירה וחוקרים שמו לב למוטיב התוכי בשירתו של חלפי. כך למשל העיר הסופר
משה שמיר:

יש לו, על פני כל שירתו, ידיד עצוב-חביב, תוכי ירוק. בספרו מול כוכבים
ועפר [...] מצאתי שישה שירים שהתוכי הירוק הוא גיבורם. הכרנזה עוד
בימי נעוריני, באחד משיריו הראשונים של המשורר, "שיר על התוכי יוסי"
[...] ומי הוא שאסור לו לאהוב כאן? — התוכי של המשורר, או המשורר
של התוכי? המשורר, כנראה, החוזר כמו תוכי על עצבות התוכי... כי בשיר
אחר אנחנו שומעים: "ראשי פְּחֹלֹם בֵּין פְּתָפִי — / תְּפִי יִרְקֶק עַל שְׁכְמוֹ

שֶׁל צוֹלֵעַ" [...] לא התוכי הוא גיבור השירים, אלא שוב: האני העני, האיש המיטלטל מזווית אל זווית, האלמוני בגשם — המשורר שאוויר עולמו מלא "חיידקים נוצצים של בדידות"²³.

הסופר וחוקר הספרות צבי לוז עמד על כך שבשירתו של חלפי הציפורים בכלל "מייצגות [...] את הקיומיות הפיזית, ולעתים קרובות מייצגת הציפור את האני"²⁴. לדבריו, "חלפי כתב עשרות שירי ציפורים, וכולם כתובים מתוך אותה הנחת-הקבלה שבין מצב הציפור למצב האדם. למעשה, על עצמו כותב חלפי בשירי ציפוריו"²⁵. התוכי בפרט, לפי לוז, הוא אמצעי מטונימי ששכלל חלפי, בעיקר בשלבים המוקדמים של שירתו. וכזהו גם התוכי יוסי:

התוכי יוסי מהווה אלטר-אגו של האני, נמען פרטי לגילוי סודות כמוסים ש"איש לא ישמע", מלבד התוכי. הצורך בשומע כזה הוא למעשה צורך של האני לשוחח עם עצמו, לגלות את עצמו לעצמו. סוד ראשון שנאמר לתוכי חושף את מצב-הרוח האופייני, את העצבות, שהיא שקופה ושבירה כמו כוס ומכילה שיקוי אהוב-שנאה, "יין מר מענבי הנשמה". מדימוי זה ברור שהתוכי זוכה לשמוע מהאני את הגורם הפנימי ביותר שלו, את פרי הנשמה שלו: וכך מתפקד התוכי בתור קטליזטור לתפישה עצמית.²⁶

ה. "חֶקְמַת הַבְּהֵמוֹת": התוכים בעולמו של המאירי

התוכים המשיכו למלא מקום גם בעולמו של אביגדור המאירי — לא טרגיילרי כמו אצל חלפי, אלא דווקא קומי. בספר הילדים המשעשע של המאירי חכמת הבהמות (1933), שאויר על ידי אריה נבון, יוחד עמוד שלם לתוכי. אמנם הוא לא נקרא יוסי, אבל בכל זאת תוכי. התוכי הזה הוא "הבדחן שבעופות", ש"מעמיד פנים רציניים של פרופסור מן המניין". האנשים מאמינים משום-מה, כתב המאירי בלעג, כי התוכי מדבר, אף כי אין איש שמבין באמת את שפתו:

התוכי הוא הבדחן שבעופות, יושב הוא על גבי בד-עץ דק וגבוה, כאילו אין מקום אחר בעולם לשבת בו כהוגן, מעמיד פנים רציניים של פרופסור מן המניין ומפטפט בכל השפות שבעולם ואי אפשר להבין אף מילה. התוכי מתפרנס מן הנבואות. מונחת לפניו קופסה מלאה פתקאות צבועות צבעים שונים ועליהן כתובות נבואות שונות, וכשנותנים לבעליו הצועני חצי גֶרֶשׁ, מוציא הוא, התוכי, אחת הפתקאות ומוסרה לבעל חצי הגרש. אם בעל חצי הגרש הוא זֶקֶן בן תשעים שנה, הרי התוכי מוציא לו פתקה

ועליה כתוב: "כבד את אביך ואת אִמְךָ למען יאריכון ימיך", ואם עלמה צעירה היא הנותנת את הפרוטה, הרי הוא מנבא לה: "בקרב תתחתן שנית עם אלמנה עשירה ויפה!"

התוכי יש לו כנפיים חטובות [צבעוניות]; ואם אין לו כנפיים חטובות — הרי הצועני צובע את כנפיו בצבעים שונים, כדי שתהיינה חטובות. יש לו גם מקור עקום, כדי שיוכל להוציא בו את הנבואות, ציפורניים מלוכלכות וקול צורם את האוזניים.

התוכי, כידוע, מדבר מעולם לא הבין איש בעולם אף מילה אחת משפתו של התוכי. בכל זאת כולם משקרים, שמדבר הוא שפה ברורה. ויש לחשוש, שבקרוב יצא לאור ספר דקדוק לשפת התוכי ולפטפוטיו עם כל הפעלים והקרקורים שלו. פסוקו החביב של התוכי הוא: "אתה חמור גָרם". בזה צודק הוא, יען את זאת אומר הוא תמיד לאותם האנשים, השמחים לפטפוטיו ומאמינים בו שמדבר הוא באמת.²⁷

באיזו שפה אפוא שוחחו המאירי וחלפי עם התוכי יוסי?

ג. שלושה אוחזים בתוכי יוסי

ונסיים בקוריוו שמוכיח עד כמה צדק המאירי כשכתב בחכמת הבהמות: "התוכי, כידוע, מדבר [אך] מעולם לא הבין איש בעולם אף מילה אחת משפתו". בשנת 1972 הגיעה לפתחו של בית משפט השלום בחיפה פרשה מסובכת של בעלות על תוכי ושמו יוסי. שלושה טענו כי התוכי יוסי הוא שלהם. השופטת ניסתה לגבות עדות מהתוכי, אך הוא סירב לדבר באולם בית המשפט... דיווח על כך בהומור אופייני העיתונאי עמוס כרמלי:

פרשת התוכי יוסי, המשמש נושא לדיון בבית משפט השלום בחיפה מסתבכת. עד סוף השבוע שעבר אחזו שניים בתוכי וכל אחד טען כולו שלי, אך ביום ו' הופיעה אשה חיפאית הטוענת כי התוכי כולו שלה [...]. בידי כל אחד משלושת הטוענים לבעלות על התוכי יש הוכחות לבעלותו. עמוס מאיר מקרית ביאליק טוען כי הוא רכש את יוסי לפני ארבע וחצי שנים באפריקה, וכי הוא נגנב מביתו בפברואר השנה. לדבריו יודע התוכי לשיר בשפה הגרמנית את שיר הילדים "יוסי גנב ברווז". חיים מאס, בעל חוות סוסים בקריית ביאליק [...] טוען כי הוא קנה את התוכי לפני חמש שנים. להוכחת בעלותו הוא טוען כי התוכי יודע להגיד "קוקו" ו"שלום".

שני הניסיונות של שופטת השלום הראשית בחיפה מ' [ריס] שטרקמן־זורלינסקי לגבות עדות מהתוכי עלו בתוהו. התוכי סירב לדבר באולם המשפטים, וגם כשביקרה השופטת ליד כלובו בקריית ביאליק ביום ד', מילא את פיו מים.

הטוענת השלישית לבעלות על התוכי סיפרה במשטרת קריית חיים כי יש ברשותה כמה נוצות של התוכי שנגנב ממנה. היא נתבקשה להביא את הנוצות לבדיקה מעבדתית במשטרה כדי לברר אם אמנם הן שייכות ליוסי.²⁸